

The Position of Wooden Arts in Baysunghur Shahnameh Paintings

Zhila Kashani Ilkhechi¹, Hadi Babaei Fallah²

Received: 2023/04/06, Accepted: 2023/01/02

Doi: 10.22034/RAC.2024.715273

Abstract

In Iran during the Islamic period, wooden arts had an important place among Islamic arts, examples of which are kept in museums and historical centers. One of the most important periods in Iranian art history is the Timurid period. In this period, all kinds of arts progressed and reached a high position. One of the prominent arts of the Timurid era is wood art. One of the other popular arts in the Timurid period was book design. In this period, illustrators had a special position in terms of the power of book illustration. The painting school of this period is known as the Herat school, and among the illustrated works, Baysunghur Shahnameh is considered one of the most perfect examples of the art of this school, and it is of great importance in terms of book design and artistic value.

A work left over from the Timurid period was created in Herat by a group of prominent artists. This version's illustrations include a collection of wooden tools within their spatial designs. A collection that provides the audience with important information about Timurid-era wooden arts in Herat city. The abundance of wooden art in the paintings of the Baysunghur Shahnameh shows the prosperity of these arts in Herat during the Timurid period.

This research aims to identify and analyze the position of wooden art in the illustrated version of Baysunghur Shahnameh. This research examines the frequency and use of wooden works in paintings, distinguishing them from other forms, and their significance within the broader context of artistic works. This article employs a descriptive and analytical research method with a library data collection approach. The wooden works drawn in the spatialization of the paintings include royal thrones, chairs, doors and windows, fences, coffins, caskets, musical instruments, and spinning and weaving machines. The recognition of these works in the paintings initially relied on their use, followed by an analysis of their role and color. Most of these works can be classified under applied arts, and some can be classified as decorative arts due to their artistic decorations. many of these works have been used in the illustration of building elements (such as doors, windows, fences, etc.) and some others have been illustrated on other objects (such as beds, chairs, tables, musical instruments).

Keywords: Iranian art, Iranian painting, wooden arts, Baysunghur Shahnameh

1. MA in Islamic Art, University of Islamic Art, Tabriz, Tabriz, Iran (Corresponding Author).

Email: jilakashani97@gmail.com

2. Assistant Professor of Traditional Arts Department of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Research Institute, Tehran, Iran.

Email: h.babaei@richt.ir

جایگاه هنرهای چوبی در تصویرهای شاهنامه بایسنغری

ژیلا کاشانی ایلخچی^۱، هادی بابایی فلاح^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۱۷

Doi: 10.22034/RAC.2024.715273

چکیده

شاهنامه بایسنغری یکی از نفیس‌ترین نسخه‌های مصور شاهنامه فردوسی در تاریخ ایران است. اثری باقی‌مانده از دوره تیموری که در شهر هرات و توسط مجموعه‌ای از هنرمندان شاخص خلق شده است. نگاره‌های این نسخه در فضاسازی‌های خود مجموعه‌ای از ابزار و ادوات چوبی را نیز ترسیم کرده‌اند. مجموعه‌ای که اطلاعات مهمی از هنرهای چوبی عصر تیموری در شهر هرات را در اختیار مخاطبان قرار می‌دهد. این تحقیق با هدف شناسایی و تحلیل جایگاه هنرهای چوبی در نسخه مصور شاهنامه بایسنغری نگارش یافته است. در این تحقیق، سؤالاتی از قبیل میزان فراوانی آثار چوبی در نگاره‌ها، کاربری آثار چوبی، چگونگی تشخیص آثار چوبی از جنس‌های دیگر و جایگاه هنرهای چوبی در میان آثار هنری و آثار صناعی درون نگاره‌ها مورد پرسش قرار گرفته است. این مقاله به روش مطالعه توصیفی و تحلیلی و به شیوه کتابخانه‌ای مورد تحقیق قرار گرفته است. آثار چوبی ترسیم‌شده در فضاسازی نگاره‌ها شامل تخت‌های سلطنتی، صندلی، در و پنجره، نرده، تابوت، کجاوه، انواع سازها، دستگاه ریسندگی و بافندگی است. تشخیص این آثار در نگاره‌ها نیز در ابتدای امر به‌واسطه شناخت کاربری آثار و در مرحله بعد بر اساس نقش و رنگ آنها بوده است.

کلیدواژه‌ها: هنر ایران، نگارگری، هنرهای چوبی، شاهنامه بایسنغری

۱. کارشناسی ارشد هنر اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

Email: jilakashani97@gmail.com

استادیار گروه هنرهای سنتی، پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، تهران، ایران.

Email: h.babaei@richt.ir

مقدمه

در ایران دوره اسلامی، هنرهای چوبی جایگاه مهمی در میان هنرهای اسلامی داشته‌اند. نمونه‌های شاخصی از این آثار در موزه‌ها و مراکز تاریخی قابل مشاهده است. یکی از دوره‌های مهم تاریخ هنر ایران، دوره تیموری است. در این دوره، انواع هنرها راه ترقی را پیمود و به جایگاه والایی دست یافت که یکی از این هنرهای شاخص، هنرهای چوبی است.

از دیگر هنرهایی که در دوره تیموری رواج داشته، کتاب‌آرایی و نگارگری است. هنرمندان نگارگر دوره تیموری از نظر قدرت تصویرسازی کتاب، به دستاوردهای هنری بسیار مهمی دست پیدا کردند. مکتب نگارگری این دوره به نام مکتب هرات معروف است که از میان آثار تصویرسازی شده، شاهنامه بایسنغری کامل‌ترین نمونه هنر این مکتب محسوب شده و از نظر کتاب‌آرایی و ارزش هنری از اهمیت فراوانی برخوردار است. نگارگران قدیم ایران طبق یک سنت متداول، حتی در ترسیم داستان‌های ایران باستان نیز از فضا سازی بصری روزگار خود استفاده می‌کردند. بنابراین معماری، تزئینات و آثار استفاده‌شده در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری، متعلق به همان دوره حکومت تیموریان در شهر هرات بوده است، به همین منظور، نگاره‌های این کتاب اطلاعات زیادی از این دوره را در اختیار مخاطبان قرار می‌دهد.

هدف اصلی از انجام این تحقیق، شناسایی و تحلیل جایگاه هنرهای چوبی در یکی از مهم‌ترین نسخه‌های مصور تاریخ ایران و پرداختن به میزان فراوانی آثار چوبی در بازنمایی داستان‌های شاهنامه و همچنین تحلیل و بررسی چگونگی تشخیص آثار چوبی از آثاری که از جنس‌های دیگری ساخته شده‌اند بخش از اهداف این تحقیق بوده و شناخت و درک دقیق‌تر جایگاه آثار و هنرهای چوبی در معماری و زندگی ایرانیان عصر تیموری نیز از اهداف فرعی این تحقیق بوده است. همچنین از طریق این مطالعه، آثار خاصی مثل سازه‌های ترسیم‌شده در نگاره‌ها نیز مورد شناسایی قرار گرفته و سازهایی که نمونه‌ای از آن‌ها در موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی متعلق به تاریخ تیموری در دسترس نیست شناسایی و معرفی این سازه‌ها، راهگشای مطالعات تاریخ موسیقی ایران خواهد بود.

پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و به شیوه کمی و کیفی به انجام رسیده است. شیوه گردآوری اطلاعات در این تحقیق، کتابخانه‌ای و میدانی است؛ به این معنی که تصویرها و اکثر اطلاعات مورد نیاز درباره آثار چوبی و شاهنامه بایسنغری، از دل منابع مکتوب استخراج شده و نهایتاً برای تشخیص دقیق‌تر آثار

در صورت نیاز با نمونه‌های واقعی در موزه‌ها، بناهای تاریخی و مجموعه‌های دیگر مطابقت داده شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر، تصاویر جزء به جزء شده از کلیه آثار چوبی در تمام تصویرهای شاهنامه بایسنغری است. بنابراین نمونه‌های تحقیقات حاضر شامل کلیه نمونه‌های مطرح در جامعه آماری است. در این بین پژوهش حاضر در راستای پاسخگویی به این سؤالات است:

۱. با توجه به عینیت‌گریزی حاکم بر نگارگری قدیم ایران، تشخیص آثار چوبی در نگاره‌های نسخه مصور شاهنامه بایسنغری چگونه امکان‌پذیر است؟
۲. آثار چوبی ترسیم‌شده در فضا سازی نگاره‌های شاهنامه بایسنغری شامل ترسیم چه آثاری است؟
۳. در بین آثار چوبی ترسیم‌شده در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری کدام دسته از آثار به گروه هنرهای کاربردی و کدام دسته از آثار به گروه هنرهای تزئینی تعلق دارند؟

پیشینه پژوهش

در بین پژوهش‌های انجام شده، مطالبی مرتبط با موضوع (عناصر چوبی در شاهنامه بایسنغری) تاکنون مورد مطالعه قرار نگرفته است اما موضوعاتی در مورد عناصر چوبی دوره تیموری، هنرهای تزئینی موجود در شاهنامه بایسنغری (هندسه نقوش، تذهیب و ...)، ابزار موسیقی و خود نگاره‌ها به صورت جداگانه مورد پژوهش قرار گرفته‌اند که تعدادی از آن‌ها به شرح زیر است. پایان‌نامه‌ای با عنوان «مطالعه و طبقه‌بندی آرایه‌های چوبی دوره تیموری تا آغاز دوره صفوی در استان‌های اصفهان، تهران و قزوین» توسط الهام توحیدی سعدالدین (۱۳۹۴) از دانشگاه هنر اصفهان به نگارش درآمده است. چنانچه از عنوان این پژوهش برمی‌آید، هدف آن پژوهشی بر روی آثار چوبی متعلق به دوره تیموری تا آغاز دوره صفوی در سه استان تهران، اصفهان و قزوین بر اساس گونه‌بندی معرفی شده و با بررسی ویژگی‌های بصری و فنی - هنری این نمونه‌ها به اطلاعاتی برای مقایسه با هنر معاصر و نمونه‌های مشابه قرار داده است تا به وجه اشتراک میان آثار چوبی و هنرهای تزئینی هم‌دوره خود برسد. آثار چوبی که از لحاظ تزئینات و تکنیک اجرایی در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته تعدادی از صندوق مقابر، درها و یک منبر است. در این بررسی تشابهات زیادی بین آثار چوبی یافت شده ولی در این بین تفاوت‌هایی با توجه به وجود منطقه جغرافیایی نیز به دست آمده است. مقاله‌ای با عنوان «ابزار خنیاگری در نگارگری دوران

دوران پیش از ظهور اسلام به وقوع پیوسته است. کتاب شاهنامه و داستان‌های آن یکی از مهم‌ترین منابع ادبی برای شکل‌گیری تصویرهای نگارگری بوده است. یک ویژگی هنر نگارگری باعث شده تا تصویرهای باقی‌مانده از دوره‌های تاریخی مختلف، با وجود تصویرگری داستان‌های متعلق به دوران قبل از پیدایش اسلام، فضا سازی اعصاب ایلخانی، تیموری و صفوی را داشته باشند؛ بر طبق این ویژگی هنری، نگارگران فضا سازی عصر خود را جایگزین صحنه‌های قابل تصور از دوران پیش از اسلام می‌کردند. برای مثال، نگارگران عصر تیموری برای ترسیم دستگاه جمشید شاه که در اعصار بسیار دور تاریخی می‌زیسته، وی را در یک کاخ تیموری ترسیم کرده و لباس‌های عصر تیموری را بر تن وی می‌کردند. این نگارگران اسباب و لوازم عصر خود را در دل کاخ جمشید جا می‌دادند. این امر باعث شد تا تصویرهای نگارگری سند مهمی برای شناخت فضاهای بصری اعصاب ایلخانی، تیموری و صفوی باشد. به این ترتیب، تصویرهای نسخه بایسنغری از کتاب شاهنامه فردوسی، سیمایی روشن از فضاهای بصری هرات دوره تیموری را بازتاب می‌دهد.

وقایع مهم سیاسی همیشه بر روند تحولات نقاشی ایران تأثیرگذار بوده، و جابجایی هنرمندان از حکومتی به حکومت دیگر موجب هم‌آمیزی سنت‌های هنری شده است (پاکباز، ۸۴: ۱۳۹۲). در دوره تیموری، تیمور نیز در سیاست‌گذاری هنری خود دوره پیش گرفت، اول با غارت ممالک متصرفه بنیه مالی امپراتوری خود را جمع کرد و دوم هر چه هنرمند، پیشه‌ور و صنعتگر در این ممالک بود را خانه کوچ به پایتخت خود سمرقند فرستاد (آژند، ۲۰: ۱۳۸۷). پدیدار شدن سبک تیموری در همه هنرها تا حد زیادی مرهون همان هنرمندان و پیشه‌وران گردآوری شده توسط تیمور بود (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴: ۶۷).

بایسنغر میرزا بعد از این که حکومت هرات را در دست گرفت، کتابخانه-کارگاه خود را برپا کرد و به وسیله هنرمندان برجسته‌زمان و روحیه هنری خود به یک سبک رسمی و قانونمند دست یافتند و بهترین آثار منظوم سده نهم متجلی شد که نمود آن را در تصویرهای شاهنامه بایسنغری می‌توان مشاهده کرد (پاکباز، ۱۳۹۲: ۷۳). این سبک رسمی و قانونمند بر تحولات بعدی نگارگری در دربارهای تیموریان، ترکمانان و صفویان تأثیر بسیاری داشت (پاکباز، ۱۳۹۲: ۷۵). شاهنامه بایسنغری در پنجم جمادی‌الاول ۸۳۳ ه.ق. به پایان رسید این نسخه ۲۲ نگاره دارد و علاوه بر نفاست و زیبایی، وجود مقدمه‌ای از بایسنغر میرزا بر اهمیت آن افزوده است (پاکباز، ۱۳۹۲: ۷۳). این شاهنامه برای اولین بار در سال

تیموری» در نشریه کتاب ماه هنر از مهناز شایسته‌فر (۱۳۸۲)، اشاراتی به انواع سازهایی که در نسخه‌های نگارگری دوره تیموری ترسیم شده دارد و به بررسی ساختمان آن‌ها پرداخته و سیر تحول فرهنگ و هنر دوران تیموری، نگارگری و موسیقی انعکاس یافته در آن‌ها را هم مورد توجه قرار داده است.

مقاله‌ای با عنوان «پژوهشی بر آرایه‌های هندسی موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری» توسط محمدمبین حاجی‌زاده (۱۳۹۸) در فصلنامه علمی نگارینه به نگارش درآمده است. این مقاله با هدف شناسایی و دسته‌بندی انواع گره‌های هندسی در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری و معرفی تکنیک‌های اجرایی گره‌ها که قابل تعمیم به شیوه تزئین در نگارگری دوره تیموری از منظر کاربرد گره‌های هندسی و همچنین از نظر تنوع و کثرت مورد استفاده، نگاشته شده است. مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ و میراث فرهنگی/نگاهی به هنرهای اسلامی دوره تیموری» (۱۳۷۵)، در نشریه مشکوه توسط نصرالله امامی چاپ شده است. این مقاله نگاهی به هنرهای اسلامی دوره تیموری و معرفی جنبه‌هایی از هنر این دوره را دارد و در این خصوص اول از معرفی هنر معماری و بناهای دوره تیموری آغاز کرده و برای هنرهایی که نمونه‌ای از آن‌ها باقی نمانده از وجود نگاره‌ها بهره برده است.

کتابی از س.م. دیمانند با عنوان راهنمای صنایع اسلامی (۱۳۶۵)، به بررسی انواع هنرها و صنایع از دوره‌های تاریخی مختلف در ایران پرداخته است و در مورد بعضی از هنرها که آثاری از آن‌ها باقی نمانده از نگاره‌های موجود در آن دوره استفاده کرده مثل قالی که نمونه‌ای از دوره تیموری موجود نیست و برای بررسی طرح و نقش آن‌ها از وجود نگاره‌های آن دوره به عنوان سند بهره برده است.

کتابی با عنوان معماری تیموری در ایران و توران به نوشته دونالد ویلبر و لیزا گلمبک (۱۳۷۴)، در مورد مصالح، روش‌های ساخت، روش‌های تزئین، سبک و شیوه معماری دوره تیموری و دیگر مواردی که به معماری مربوط می‌شود، سخن به میان آورده و از نگاره‌های آن دوره استفاده کرده که نمودی تاریخی از همان دوره است. برحسب مثال در نگاره ساخت کاخ خورنق کمال‌الدین بهزاد، اشاره بر ابزارهایی در این نگاره دارد که هنوز در ایران آن ابزار و مصالح مورد استفاده قرار می‌گیرند.

سیمای هرات دوره تیموری در تصویرهای شاهنامه بایسنغری نگارگری ایرانی در نمونه‌های شاخص آن، تصویرگری متون ادبی شاخص است؛ تصویرگری داستان‌هایی که عموماً در ایامی مثل

۱۳۵۰ ه.ق. در نمایشگاه صنایع ایران در لندن به نمایش گذاشته شد تا آن زمان در دنیای باختر کسی از وجود آن اطلاعی نداشت (دیماند، ۱۳۶۵: ۵۵). شاهنامه بایسنغری دارای مؤلفه‌های قاطع مکتب هرات است، و از درخشان‌ترین نمونه‌های هنر نسخه‌نگاری بوده که در شرایط مطلوب و استثنایی باقی مانده است از لحاظ مفهوم صریح داستان‌ها و مهارت و چیره‌دستی اجرای تزئینات آن نسخه‌ای با آن برابری نمی‌کند (پوپ، ۱۳۹۳: ۷۱).

در هر دوره حاکمان و رهبران از هنر برای پیشبرد اهداف خود بهره برده‌اند؛ همچون مانی که برای ترویج آئین خود از نقاشی استفاده کرده است. نگاره‌های نیمه اول مکتب هرات نیز بیان‌کننده تصویرهایی از سلطه سیاسی تیموریان در پیوند با آرمان‌های سلطنتی ایران است و اهداف و آرزوهای تیموریان در نسخه‌نگاری بعضی از آثار منظوم ظهور و بروز پیدا کرد و جنبه‌های تشریفاتی موجود در این نسخه‌ها، با آداب و اهداف تیموریان همخوانی داشته است (پوپ، ۱۳۹۳: ۱۳۰).

در دوره تیمور تشریفات درباری و انواع جشن‌ها برگزار می‌شد که این نوع گردهمایی‌ها در نیمه اول مکتب هرات در نگاره‌ها بازتاب پیدا کرد که استعاره و نمادی از شکوه و جلال دربار تیموری گردید و به این طریق بیننده با دیدن صحنه‌های سنتی تاریخ ایران، مسحور زیبایی و عظمت دربار تیموریان می‌شد (آژند، ۱۳۸۷: ۱۲۷). در عین اینکه نگاره‌ها محتوای روایی داستان را در بر داشتند همواره تفسیری از اعتقادات و آرای فرهنگی تیموریان را نیز پیش‌رو داشت در واقع کارکرد و ماهیت این نگاره‌ها تعلیمی است اما در مفهوم شاعرانه و اسطوره‌ای خود تصویرهایی با یک نظم سیاسی محسوب می‌شوند در نهایت خود بیان‌گر طرز دید سیاسی تیموریان است (آژند، ۱۳۸۷: ۱۳۱).

مجالس این شاهنامه طوری انتخاب شده‌اند که بیانگر وظایف شاهزاده بایسنغرمیرزا و مسئولیت‌های سایر سرکردگان تیموری در برابر مردم مسلمان ایران باشد و برای تائید حکومتشان از طرف مردم جانب فرهنگ ایران را بگیرند این شاهنامه در واقع نوعی اندرزنامه سیاسی است (آژند، ۱۳۸۷: ۱۲۳).

«نگاره‌های این شاهنامه غیر از دارا بودن نقش سیاسی و مفاهیمی چون تفاجر، اخلاقیات و مشروعیت» (آژند، ۱۳۹۹: ۲۴۵) از لحاظ هنری نیز ارزشمند و نقش مهمی دارد چنانکه در نگاره‌های این دوره تصویرهایی از قالبی و قالبیچه قابل مشاهده است که بیانگر پیوند میان قالبی بافی و نقاشی دوره تیموری است به طوری که می‌توان گفت طراحی قالبی دوره تیموری تحت تأثیر نقاشی این دوره بوده است (امامی، ۱۳۷۵: ۱۵۶). در این دوره

برای اولین بار طرح‌هایی از قالبی عرضه شده است که امروزه نمونه‌هایی از آن‌ها موجود نیست و تعدادی از اشیاء هنری دیگر نیز در این نگاره‌ها به تصویر کشیده شده‌اند و این ثبت دقیق جزئیات، این نسخه‌ها را از نظر تاریخ فرهنگی سند معتبری ساخته است (پوپ، ۱۳۹۳: ۷۲). در زمان شاهرخ به واسطه ارتباط سیاسی و بازرگانی جدیدی که بین ایران و چین شروع شد گسترش ارتباط هنری بین دو کشور به وجود آمد، و به تبع آن موج جدیدی از تأثیر نقش‌مایه‌های هنر چینی را در هنر دوره تیموری موجب شد (آژند، ۱۳۸۷: ۲۷). با اینکه از سفال دوره تیموری نمونه‌های کمتری باقیمانده از نگاره‌های این دوره چنین برمی‌آید که تأثیر صنایع چین بسیار قوی بوده است (دیماند، ۱۳۶۵: ۱۹۶).

نگاره‌های دارای نقش‌مایه‌های بنا نیز نمودی از معماری دوره تیموری بوده و بناهای باقیمانده این دوره، با تنوع در فضای بیرونی و درونی، و کاشی‌کاری‌های بدیع موجود است (توران‌پور، ۱۳۹۸: ۶). در این دوره در عرصه تزئین بناها تمایلات جدیدی پدیدار گردید، که آن، برتری نقش هندسی بر نقش گیاهی بود، سبک جدیدی نیز در کتیبه‌نگاری مورد استفاده قرار گرفت دیوارهای بیرونی بسیاری از عمارت‌ها با جملاتی در قالب طرح‌های هندسی تزئین شد و همچنین استفاده از خط ثلث در کتیبه‌ها و سردر بناها رایج گردید (توران‌پور، ۱۳۹۸: ۴۴). نقش‌های گل‌وبته و اسلیمی متداول‌ترین نقش‌مایه‌ها بود و اشکال هندسی با اندک فاصله در جایگاه بعدی قرار داشت ترنج‌های مربع، چلیپایی، ستاره‌ای، چندضلعی و نیز طرح‌های درهم‌پیچیده رایج بود همچنین در عمارت آق‌سرا از تمثال منبت برای تزئین داخلی بنا بهره گرفته‌اند (توران‌پور، ۱۳۹۸: ۴۵). با توصیفی که از بناهای دوره تیموری گردید این تفصیلات در بناهای تصویر شده در نگارگری این دوره نیز مصداق عینی دارد. به صورت کلی فضای تصویری حکومت تیموری تعالی و وحدت خود را مدیون کتابخانه و کارگاه‌های سلطنتی هرات است، و بسیاری از ترکیب‌بندی‌هایی که در این کارگاه‌ها بر دیوان بایسنغرمیرزا نقش بست الهام‌بخش دیگر دیوان‌های دوره‌های بعد شد (کن‌بای، ۱۳۷۸: ۶۱).

جایگاه هنرهای چوبی در عصر تیموری

حمایت از هنر و هنرمندان، در دوره تیموری باعث رشد و پیشرفت انواع هنرها شد و در این میان هنرهای مرتبط با چوب نیز پیشرفت چشمگیری به دست آورد. تکنیک‌های تزئینی مخصوصی که در عصر تیموری به کار رفته سبب تمایز و برتری آثار این دوره از دیگر ادوار شده است (توحیدی‌سعدالدین، ۱۳۹۴: ۲۳).

گرفته شده است (شیخی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۷). کاربرد چوب برای مصالح ساختمانی محدود بوده (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴: ۱۳۹)، درعین حال برای در، پنجره و صندوق قبر به‌ویژه در برج‌های آرامگاهی مازندران کاربرد وسیعی داشته، عناصر چوبی در این ساختمان‌ها بدون وابستگی ساختمانی بود ولی برای تیرها و ته‌تیرهای منبتی در بناهای اولیه این دوره وجود داشته است (شیخی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۳). ویژگی آثار چوبی این دوره عبارتند از:

۱. تأثیرپذیری از نقوش دوره ایلخانی؛
۲. شکل‌گیری منبت در بیش از یک سطح (جست) و گره‌چینی با لقطه‌های سرشار از نقوش گیاهی و تزیینات پشت‌سره‌هم؛
۳. استفاده از نقوش گردان در داخل لقطه‌های گره‌چینی و روسازی کتیبه به صورت مقعر؛
۴. ترکیب نقوش گیاهی و اسلیمی به طور هم‌زمان و استفاده از نقوش پیچک و گل‌های چندپر (شیخی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۸ و ۱۰۹).

آثار و هنرهای چوبی در تصویرهای شاهنامه بایسنغری

نگاره‌های مورد بررسی شاهنامه بایسنغری با محوریت وجود آثار و هنرهای چوبی انتخاب شده‌اند، گستردگی و تنوع این آثار بسیار زیاد است و مهم‌ترین دلایل انتخاب این آثار به عنوان هنرهای چوبی، در درجه اول نوع کاربری آن و بعد نقوش و رنگ آن‌ها است. بخش عمده این آثار در ذیل هنرهای کاربردی قابل دسته‌بندی بوده و بخشی از این آثار به دلیل دارا بودن تزیینات هنری، می‌تواند زیرمجموعه هنرهای تزیینی^۲ قرار گیرد.

آثار چوبی ترسیم‌شده بر نگاره‌های شاهنامه بایسنغری را می‌توان به دوازده نوع تقسیم‌بندی کرد تعدادی از این آثار فقط یک بار ترسیم شده و تعدادی به‌دفعات در نگاره‌ها به تصویر کشیده شده‌اند. بخش اصلی موارد استفاده این آثار و هنرهای چوبی در تصویرسازی اجزای ساختمان‌ها قابل رؤیت است، فضای کلی این آثار حاوی یک‌سری شباهت‌های ساختاری است. گفتار درباره تصویرهای این آثار از طریق گروه‌بندی‌های پیش‌رو، بیان هدفمند و رسایی خواهد داشت.

الف. نقش‌مایه‌های اجزای ساختمانی چوبی

در ساخت بنا برحسب نیاز عناصری چون در، پنجره، حصار و... در آن استفاده می‌شود که در ترسیم نقش‌مایه‌های ساختمانی موجود در نگاره‌ها شاهد آن هستیم. این نقش‌مایه‌ها شامل درها، پنجره‌ها،

در اجرای نقوش تزیینی این دوره نوعی نرمش و انسان‌گرایی قابل مشاهده است و نقوش گیاهی بر نقوش هندسی غالب است (پوپ؛ اکرومن، ۱۳۸۷: ۳۰۴۱). در واقع این آثار با نقش‌مایه‌های گیاهی تقریباً طبیعت‌گرایانه تولید شده‌اند (شراتو و گروه، ۱۳۷۶: ۶۰). این سبک نقاشی‌های گیاهی و اسلیمی موجود بر آثار چوبی دوره تیموری برای تزیین سنگ قبرها در هنر حجاری و در تزیین کاشی، در قاب‌بندی‌های تزیینی دیواری، پایه ستون‌ها و بازوی درها نیز به کار رفته است (شراتو و گروه، ۱۳۷۶: ۶۱).

آثار چوبی ساخته‌شده در این دوره از نظر سطح به قاب و صفحه، گره‌چینی و کادر برجسته تقسیم‌بندی می‌شوند نقش گل سه‌پر و اسلیمی دهن اژدری از این دوره شروع شد (کیانمهر، ۱۳۸۳: ۱۷). آثار چوبی که از دوره تیموری باقی مانده است بیشتر جنبه کاربردی دارند، این آثار تکنیک‌های مختلف تزیینی دارند؛ از جمله گره‌چینی، کنده‌کاری، مشبک‌کاری، نقاشی روی چوب (به صورت محدود) و جوک‌کاری (توحیدی‌سعدالدین، ۱۳۹۴: ۹۴). از این دوره روش شبکه‌بری رایج شد. این روش در سال‌های بعد روی چوب‌های نازک‌تر به ضخامت سه میلی‌متر انجام می‌شد که به پارچه‌بری معروف شد (کیانمهر، ۱۳۸۳: ۱۰۲). از اوایل قرن ۹ هجری قمری تا اوایل قرن ۱۰ نواحی خراسان به‌ویژه هرات به مرکز منبت تبدیل شد (کیانمهر، ۱۳۸۳: ۴۷). یکی از بهترین نمونه‌های این نوع آثار چوبی، دری در مسجد شاه‌زند سمرقند است که روی چوب گردو به روش منبت‌کاری اجرا شده است (زکی‌محمد، ۱۳۲۰: ۲۸۲).

در این دوره حجم‌های بسیار ساده و ابتدایی، برعکس دوره سلجوقی که حجم‌های پرکارتری داشت، مثل پرنده بر تاج تخت پادشاهی دیده می‌شود با ورود عناصر چینی، نمادهای چینی به صورت حجم و یا ترکیبی با یک ظرف در قالب یک نماد انجام شده است (شیخی، ۱۳۸۷: ۴۷). به‌طورکلی، الگوها و شیوه‌های تزیین شاخصی مورد توجه حامیان و پدیدآورنده‌های آثار هنری قرار می‌گیرد که در تزیینات وابسته به صنایع، معماری و هنرهای مربوط به همان عصر به صورت مشترک مورد استفاده قرار گیرند، این خصوصیت مشترک میان آثار چوبی و هنرهای معاصر همان دوره قابل مشاهده است (شیخی، ۱۳۸۷: ۱۷).

هنر نگارگری نیز از لحاظ نقوش و تزیینات شبیه به تزیینات آثار چوبی دوره تیموری است در این دوره توجه زیادی به گل‌ها، گیاهان و مناظر طبیعی شده است که این تزیینات استفاده شده در حواشی کتاب‌ها در تزیین سایر آثار فنی و صنعتی هم بهره

هنرهای چوبی باشد که مورد استفاده در تصویرسازی اجزای ساختمان‌ها قرار گرفته است، در بخشی از تصویرهایی از حصار یا نرده، بدون هیچ تزئینی ترسیم شده است، و در بخشی از نگاره‌ها از گره درودگری برای ترسیم این حصارها استفاده شده است (جدول ۲). تعدادی از نقش مایه‌های چوبی به‌کاررفته در

تصویر ۱. گره درودگری موجود در نورگیر بنای کاخ گلستان.

حصارها، نرده‌ها، نورگیر و بالکن است، همه این نقش مایه‌های چوبی به دلیل نیاز مبرم در اجزای ساختمان، جزء هنرهای کاربردی محسوب می‌شوند ولی بیشتر آن‌ها تزئیناتی نیز دارند، به این ترتیب می‌تواند زیرمجموعه هنرهای تزئینی نیز قرار گیرند.

الف. ۱. درها و پنجره‌ها

نقش مایه درها و پنجره‌های موجود در این نگاره‌ها در برخی موارد قابل شناسایی بین در یا پنجره بودن نیستند، ولی با توجه به تصویرهایی که می‌توان با اطمینان از در بودن آن‌ها صحبت کرد، چهار مورد در و یک دروازه با فرم جناقی ترسیم شده‌اند. دو نوع در دیگر با فرم قاب و صفحه در نگاره‌ها به چشم می‌خورد که با توجه به تعریفی که از در پنجره وجود دارد. این درها را می‌توان در پنجره نامید.^۳ چهار مورد پنجره در نگاره «بازی شطرنج بوزرجمهر» وجود دارد که بدون لت و دارای پرده بوده و قسمت پایین آن با توجه به نقش هندسی به کار رفته که از نوع گره درودگری است و در آثار چوبی کاربرد فراوانی دارد (تصویر ۱) که باعث می‌شود هم‌راستا با آثار چوبی قرار گیرد^۴ (جدول ۱).

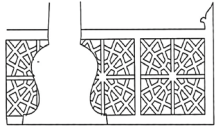

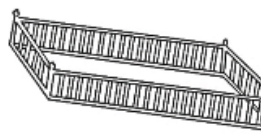
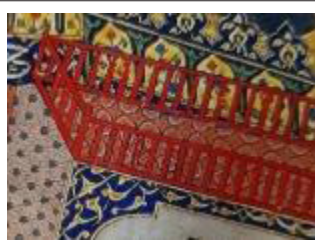
الف. ۲. نرده و حصار

نرده و حصارهای موجود در این نگاره‌ها نیز می‌تواند بخشی از

جدول ۱. نقش مایه درها و پنجره‌های موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری.

در و دروازه	در پنجره	پنجره	روشنایی یا پنجره

جدول ۲. نمونه‌ای از نقش مایه نرده و حصارهای موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری.

حصار تزئینی		نرده	
			

ب. نقش مایه‌های چوبی مورد استفاده در تصویرسازی اجزای غیر ساختمانی بخشی از نقش مایه‌ها که در نگاره‌ها تصویرسازی شده است که شامل تخت پادشاهی، میز، صندلی، چهارپایه، چرخ ریسندگی، دستگاه بافندگی و آلات موسیقی است که می‌تواند زیرمجموعه آثار هنری چوبی قرار گیرد.

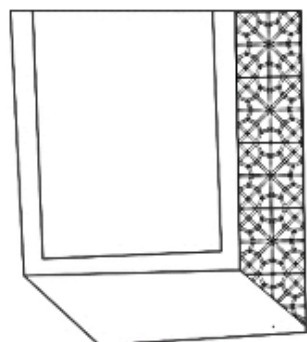
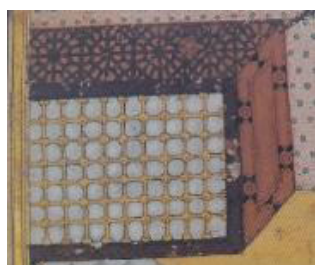
ب. ۱. سریر (تخت پادشاهی)
شش نگاره از ۲۲ نگاره شاهنامه بایسنغری تصویر تخت سلطنتی نقاشی شده که چهار نمونه از آن‌ها دارای پله است سه مورد از

نگاره‌های شاهنامه بایسنغری دارای تزئینات گیاهی می‌باشند و چون این تزئینات تک‌رنگ و رنگ خود اثر ترسیم شده‌اند می‌تواند نمودی از هنر مثبت باشد. آثار چوبی که از دوره تیموری برجای مانده همانند در گور امیر سمرقند تزئیناتی مشابه تزئینات ترسیم شده بر روی بعضی از درها، سریرها و میزهای شاهنامه بایسنغری است (تصویر ۲).

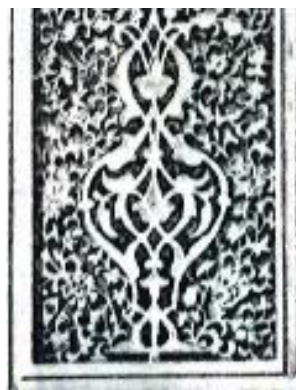
دو حصار دیگر که هر دو کنار در ورودی، روی پل ترسیم شده‌اند یکی بدون تزئین و دیگری با تزئینات گیاهی قابل مشاهده است و با در نظر گرفتن رنگ و نوع کاربرد آن‌ها بی‌شک یک اثر چوبی را نشان می‌دهد.

الف. ۳. بالکن

در نگاره «کشته شدن ارجاسب در رویین دژ» تصویری وجود دارد که احتمالاً نشان از بالکن ساختمان است تزئین سمت روبه‌روی این بالکن، گوی و ماسوره و طرفین آن نقوش هندسی از نوع گره درودگری را دارد و باز به خاطر وجود نوع نقش هندسی، این اثر می‌تواند یک هنر چوبی محسوب شود (تصویر ۳).

تصویر ۳. نقش مایه بالکن موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری؛ ترسیم طرح خطی: نگارندگان.

تصویر ۲. در گور امیر سمرقند (Pope, 1964: 1469).

آن‌ها در فضای داخلی و سه مورد دیگر در فضای خارجی قرار گرفته‌اند، همه تخت‌ها در مرکزیت نگاره و به رنگ طلایی ترسیم شده‌اند، این تخت‌ها غیر از جنبه کاربردی جنبه تزئینی نیز دارند، بر روی این تخت‌ها و پله‌های آن‌ها نقوش گیاهی به کار رفته است نقوشی که در دوره تیموری برای منبت چوب مورد استفاده قرار می‌گرفت. نمونه‌های که از تخت‌های پادشاهی وجود دارد مثل تخت نادری که به دستور فتحعلی شاه قاجار ساخته شده است. تخت با بدنه چوبی و روکشی از طلا با نقوش گیاهی و حیوانی تزئین شده است (غفوری، ۱۳۹۹: ۵۵) (تصویر ۴).

در مورد چوبی بودن این تخت‌ها نمی‌توان نظر قطعی صادر کرد با این وجود آشنایی با موضوع و داستان نگاره می‌تواند در تشخیص جنس تخت‌ها مؤثر باشد چنان‌که در نگاره «پادشاهی کیکاووس و رفتن او به مازندران» به طلا بودن تخت اشاره شده است^۵ در عین حال تخت‌های سلطنتی مثل تخت نادری می‌تواند سازه چوبی داشته باشند که به وسیله طلا تزئین شده‌اند (جدول ۳).

ب. ۲. میزها

بین نگاره‌ها، در چهار نگاره، تصویر پنج میز به چشم می‌خورد غیر از میزی که در نگاره «دیدار رودابه و زال» وجود دارد دیگر میزها به رنگ طلایی ترسیم شده‌اند همه میزها تزئیناتی با نقوش گیاهی دارند مانند نقوشی که بر روی تخت‌ها و بعضی از درها و

ب. ۳. صندلی و چهارپایه
با توجه به توصیفی که از صندلی در لغتنامه دهخدا «کرسی پشتی دار که بر وی نشینند» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۵۰۶۷) و فرهنگ عمید «چهارپایه کوچک پشتی دار که روی آن نشینند» (عمید، ۱۳۶۲: ۷۰۳) وجود دارد هیچ‌کدام از سه موردی که در نگاره‌ها موجود است به عنوان صندلی شناخته نمی‌شوند با نظر به این‌که سه مورد چهارپایه به صورت کامل تصویر نشده‌اند نمی‌توان در مورد صندلی یا چهارپایه بودن آن‌ها نظر قطعی صادر کرد ولی با توجه به این‌که وسیله‌ای برای نشستن ترسیم شده و رنگ آن‌ها با سایر وسیله‌هایی که به عنوان شیء چوبی در نظر گرفته شده هماهنگی دارد این سه مورد نیز اثر چوبی شناسایی شده است دو نمونه از آن‌ها هیچ‌گونه تزئینی ندارند ولی یکی از آن‌ها در نگاره «پاسخ دادن اسفندیار به رستم» با تزئینات گیاهی ترسیم شده، همانند نقوشی که بر روی میزها، تخت‌ها و بعضی درها نیز قابل مشاهده است (جدول ۵).

ب. ۴. کجاوه و تابوت

در بین نقش‌مایه‌های چوبی ترسیم شده در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری کجاوه‌ای بر پشت یک فیل در نگاره «گرفتار شدن خاقان چین به دست رستم» که با نقوش حیوانی و ختایی تزئین شده قابل مشاهده است. در نگاره «سوگ فرامرز بر تابوت رستم» دو تابوت (تابوت رستم و زواره) با تزئینات نقوش گیاهی و اسلیمی بر روی پایه‌های چوبی بدون تزئین قرار گرفته‌اند.

نقوشی که بر روی کجاوه و تابوت‌ها ترسیم شده مانند سایر نقوش گیاهی ترسیم شده بر روی درها، تخت‌ها و... تکرنگ نیست و از رنگ‌های مختلفی برای ترسیم آن بهره گرفته‌اند، این نوع تزئین بر روی آثار چوبی یا از تکنیک معرق و یا نقاشی روی چوب استفاده شده است. از دوره تیموری نمونه‌ای از معرق چوب وجود ندارد و با توجه به موارد محدود نقاشی روی چوب دوره تیموری (توحیدی، ۱۳۹۴: ۹۴) می‌توان تصویرهای تابوت و کجاوه را یک اثر کاربردی و تزئینی از هنر چوب برشمرد که از تکنیک نقاشی روی چوب بهره گرفته شده است (جدول ۶).

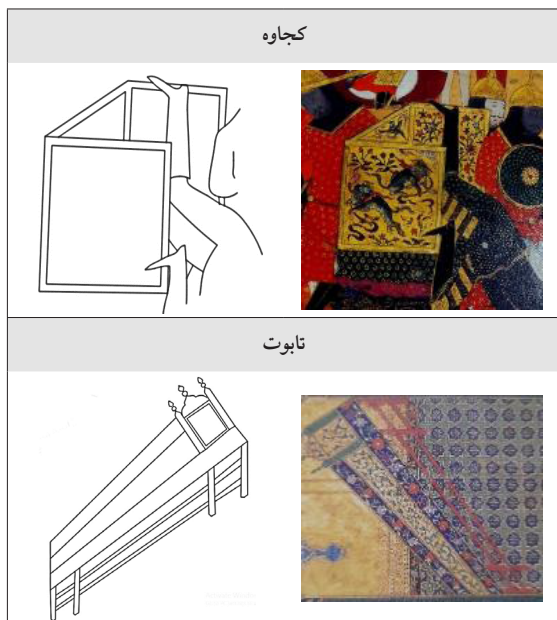
ب. ۵. دستگاه ریسندگی و پارچه‌بافی

در نگاره «پادشاهی جمشید» از میان انواع صنایع ترسیم شده

تصویر ۴. تخت نادری (غفوری، ۱۳۹۹: ۲۵).

جدول ۶. نقش مایه کجاوه و تابوت‌های موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری؛ ترسیم طرح خطی: نگارندگان.

جدول ۷. نقش مایه چرخ ریسندگی و دستگاه پارچه‌بافی موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری؛ ترسیم طرح خطی: نگارندگان.

وسایلهایی که از جنس چوب باشد و هنوز در کارگاه‌های سنتی به همان صورت و از جنس چوب کاربرد داشته باشد چرخ ریسندگی و دستگاه پارچه‌بافی است که هم‌کنون نمونه‌های چوبی آن موجود است. این دو نقش مایه تقریباً بدون تزئین ترسیم شده‌اند به این ترتیب فقط جزو هنرهای چوبی کاربردی محسوب می‌شوند (جدول ۷).

جدول ۳. نقش مایه سریرهای موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری؛ ترسیم طرح خطی: نگارندگان.

جدول ۴. نقش مایه میزهای موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری؛ ترسیم طرح خطی: نگارندگان.

جدول ۵. نقش مایه صندلی یا چهارپایه موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری؛ ترسیم طرح خطی: نگارندگان.

ب. ۶. آلات موسیقی

در ساخت آلات موسیقی سنتی ایران استفاده از چوب کاربرد وسیعی داشته (پیرایش فر و همکاران، ۱۳۸۹: ۶) که چند نمونه از آلات موسیقی چوبی که شباهت فراوانی با نقش مایه‌های آلات موسیقی موجود در نگاره‌ها وجود دارد در (جدول ۸) آمده است. نقش مایه ادوات موسیقی که در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری شاهد آن هستیم پنج مورد را می‌توان نام برد که شامل رباب، عود، دایره‌زنگی و دو نمونه چنگ است. با توجه به اینکه یکی از چنگ‌ها دارای تزئینات گیاهی است و نوازنده نشسته بر روی زمین در حال نواختن ترسیم شده و چنگ دوم بدون تزئین ولی با زانده‌ای در قسمت پایین که با شالی به کمر نوازنده بسته شده سوار بر اسب در حال نواختن به تصویر کشیده شده است بر روی تعدادی از نگاره‌های دوره تیموری این نوع چنگ ترسیم

شده که نوازنده سوار بر اسب یا ایستاده در حال نواختن ترسیم شده است.

در نگاره «پادشاهی کیکاووس و رفتن او به مازندران» تصویر یک عود با تزئیناتی که زیاد قابل شناسایی نیست نقاشی شده و در کنار این ساز یک نوازنده در حال نواختن دایره زنگی نیز ترسیم شده است. در نگاره «پاسخ دادن اسفندیار به رستم» یک ساز رباب نقاشی شده ولی هیچ نشانی از تزئینات بر روی آن وجود ندارد.

همه این سازهای بررسی شده جزء هنرهای کاربردی هستند ولی تعدادی از آن‌ها به خاطر وجود تزئینات جزء هنرهای تزئینی نیز محسوب می‌شوند و با توجه به نمونه‌هایی از این سازها که از جنس چوب هنوز موجود است می‌توان از چوبی بودن این سازها اطمینان حاصل کرد (جدول ۹).

جدول ۸. آلات موسیقی معاصر مشابه با آلات موسیقی نگاره‌های شاهنامه بایسنغری.

چنگ (زیگلر، ۱۳۹: ۱۳۹۴)	عود (زیگلر، ۱۳۹۴: ۳۴۷)	رباب (درویشی، ۱۳۹۰: ۵۳۳)	دایره‌زنگی (درویشی، ۱۳۸۴: ۴۸۷)
			

جدول ۹. نقش مایه آلات موسیقی موجود در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری.

چنگ	عود	رباب	دایره‌زنگی
			
			

مرور یافته‌ها

با توجه به مطالعات صورت گرفته می‌توان نقش مایه آثار چوبی را در دوازده نگاره مشاهده کرد.

- نگاره «پادشاهی جمشید» شامل تخت پادشاهی تزیین شده با نقوش ختایی، چرخ ریسندگی و دستگاه پارچه‌بافی است که با تکنیک‌های چوبی مانند خراطی و درودگری، و تزیینات تخت با تکنیک منبت روی چوب قابل اجرا است.

- نگاره «شکارگاه» نوعی آلت موسیقی به چشم می‌خورد که شبیه به ساز چنگ است.

- نگاره «دیدار رودابه و زال» شاهد در و در پنجره تزیین شده با نقوش هندسی با گره هشت هستیم این گره از نوع گره درودگری است می‌توان این در و در پنجره را با تکنیک درودگری و نقوش به کار رفته روی آن‌ها را با تکنیک گره‌چینی اجرا کرد و همچنین در این نگاره یک آلت موسیقی شبه به ساز چنگ با نقوش ختایی وجود دارد.

- نگاره «پادشاهی کیکاووس و رفتن او به مازندران» شاهد آلات موسیقی مانند دایره زنگی و عود هستیم. همچنین میز و تخت پادشاهی به رنگ طلایی که می‌تواند از جنس چوب باشد. هر دوی آن‌ها با نقوش ختایی تزیین شده‌اند.

- نگاره «بر تخت نشستن لهراسب» مانند نگاره قبلی میز و تخت طلایی رنگ وجود دارد. همچنین حصار و نورگیر که با نقوش هندسی (گره درودگری) ترسیم شده‌اند.

- نگاره «کشته شدن ارجاسب در رویین دژ» شامل تخت، در، دروازه، پنجره، بالکن و دو نوع نرده است. تخت با نقوش ختایی، دروازه با نقوش ختایی و هندسی، در، پنجره و بالکن با نقوش

هندسی (گره درودگری) تزیین شده‌اند.

- نگاره «پاسخ دادن اسفندیار رستم را» شامل دو نوع چهار پایه و دو نوع میز هستیم که همه آن‌ها به رنگ طلایی بوده است میزها با نقوش ختایی تزیین شده‌اند این نمونه‌ها با تکنیک درودگری و تزیینات به کار رفته روی میزها با تکنیک منبت قابل اجرا هستند. یک آلت موسیقی شبیه به ساز رباب نیز در این نگاره ترسیم شده است.

- نگاره «سوغ فرامرز بر تابوت رستم» شامل در، حصار و تابوت است. در دارای تزیینات با نقوش ختایی و هندسی، حصار نقوش ختایی و تابوت با نقوش اسلیمی و ختایی تزیین شده‌اند.

- نگاره «دیدار گلنار و اردشیر» شامل در و پنجره است. در با نقوش ختایی و پنجره با نقوش هندسی تزیین شده‌اند. می‌توان آن‌ها را با تکنیک درودگری و تزیینات در را با تکنیک منبت کاری و پنجره را با تکنیک گره‌چینی اجرا کرد.

- نگاره «بازآمدن سمندر» شاهد یک تخت سلطنتی به رنگ طلایی هستیم که با نقوش ختایی تزیین شده است این تخت با تکنیک درودگری و تزیینات آن با تکنیک منبت کاری قابل اجرا است.

- نگاره «بازی شطرنج بوزر جمهر» شامل تخت سلطنتی و پنجره بوده که تخت همانند بقیه تخت‌های ترسیم شده در این شاهنامه به رنگ طلایی و نقوش ختایی تزیین شده و پنجره‌ها با نقوش هندسی گره هشت ترسیم شده‌اند.

- نگاره «گرفتار شدن خاقان چین» کجاوه‌ای بر روی یک فیل با نقوش ختایی و حیوانی ترسیم شده است. کجاوه ترسیم شده می‌تواند با تکنیک درودگری و نقاشی روی چوب اجرا گردد. بعد از بررسی هنرهای چوبی ترسیم شده در شاهنامه بایسنغری و برای ارائه اطلاعات و تحلیل یافته‌ها از این آثار و هنرها، جدولی تهیه شده که در ذیل موجود است (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری جدول ۱۰: آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری.

نام نگاره	تصویر نگاره	جزئیات نگاره	ابزار چوبی	تکنیک اجرایی	توضیحات
۱ شکارگاه (بایسنغری، ۱۳۵۰: ۳)			آلت موسیقی	سازسازی	چنگ

ادامه جدول ۱۰. آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری جدول ۱۰: آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری

نام نگاره	تصویر نگاره	جزئیات نگاره	ابزار چوبی	تکنیک اجرایی	توضیحات
۲			تخت	درودگری، منبت	تزئین با نقوش ختایی
			چرخ ریسندگی	درودگری، خراطی	
			دستگاه پارچه‌بافی	درودگری، خراطی	-
۳			در	درودگری، گره‌چینی	در ورودی ساختمان، فرم در جناقی تزئین با نقوش هندسی، گره هشت
			آلت موسیقی	سازسازی	چنگ تزئین با نقوش ختایی
			درپنجره	درودگری، گره‌چینی	فرم در پنجره مستطیلی قاب و صفحه تزئین با نقوش هندسی، گره هشت
			میز	درودگری، منبت	تزئین با نقوش ختایی
			دیدار رودابه وزال (بایسنغری، ۱۳۵۰: ۶۲)		

ادامه جدول ۱۰. آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری جدول ۱۰: آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری

نام نگاره	تصویر نگاره	جزئیات نگاره	ابزار چوبی	تکنیک اجرایی	توضیحات
۴			تخت	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
			میز	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
			ابزار موسیقی		عود
			ابزار موسیقی		دایره‌زنگی
۵		کجاوه روی فیل	درودگری، نقاشی روی چوب	تزیین با نقوش ختایی و حیوانی	گرفتار شدن خاقان چین به دست رستم (بایسنغری، ۱۳۵۰: ۲۱۹)
۶			تخت	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
			میز	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
			حصار	درودگری، گره چینی	تزیین با نقوش هندسی گره هشت
			روشنایی	درودگری، گره چینی	تزیین با نقوش هندسی گره هشت

ادامه جدول ۱۰. آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری جدول ۱۰: آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری

توضیحات	تکنیک اجرایی	ابزار چوبی	جزئیات نگاره	تصویر نگاره	نام نگاره	
تزیین با نقوش ختایی	درودگری، منبت	تخت			کشته شدن ارجاسب در روین دژ (بایسنغری، ۱۳۵۰: ۴۰۱)	۷
-	درودگری	نرده				
تزیین با نقوش هندسی گره هشت	درودگری، گره چینی	در				
در ورودی حیاط، فرم جناقی قاب و صفحه تزیین با نقوش ختایی، اسلیمی و نقوش هندسی زنجیره‌ای	درودگری، منبت	دروازه				
تزیین با نقوش هندسی گره هشت	درودگری، گره چینی	پنجره				
-	درودگری	حصار				
تزیین با نقوش هندسی گره هشت	درودگری، گره چینی	بالکن				

ادامه جدول ۱۰. آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری جدول ۱۰: آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری

نام نگاره	تصویر نگاره	جزئیات نگاره	ابزار چوبی	تکنیک اجرایی	توضیحات
۸			چهار پایه	درودگری	-
			چهار پایه یا صندلی	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
			میز	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
			میز	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
			آلت موسیقی	سازسازی	رباب
۹			تابوت	درودگری	تزیین با نقوش ختایی و اسلیمی
			در	درودگری، منبت	در ورودی حیاط، فرم جناقی قاب و صفحه تزیین با نقوش ختایی، اسلیمی و نقوش هندسی زنجیره ای
			حصار	درودگری	تزیین با نقوش ختایی

ادامه جدول ۱۰. آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری جدول ۱۰: آثار و هنرهای چوبی موجود در شاهنامه بایسنغری

نام نگاره	تصویر نگاره	جزئیات نگاره	ابزار چوبی	تکنیک اجرایی	توضیحات
۱۰			پنجره	درودگری، گره چینی	تزیین با نقوش هندسی گره هشت
			در	درودگری، منبت	در ورودی ساختمان، فرم جناقی تزیین با نقوش ختایی
۱۱			تخت	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
۱۲			تخت	درودگری، منبت	تزیین با نقوش ختایی
			۴ تا پنجره پایین	درودگری، گره چینی	تزیین با نقوش هندسی گره هشت

نتیجه‌گیری

این مقاله با هدف شناسایی و تحلیل جایگاه هنرهای چوبی در یکی از مهم‌ترین نسخه‌های مصور تاریخ هنر ایران به نگارش درآمد. پس از کسب درک کلی از جایگاه هنرهای چوبی در عصر تیموری، تکنیک‌ها و تزئین‌های موجود بر آثار چوبی آن دوره، به بررسی آثار و هنرهای چوبی در تصویرهای شاهنامه بایسنغری پرداخته شد که از ۲۲ نگاره موجود در این شاهنامه، ۱۲ نگاره دارای آثار و هنرهای چوبی بود که مورد مطالعه قرار گرفت. تعداد نقش‌مایه‌های چوبی در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری به نسبت زیاد بوده است. با توجه به اینکه نگارگران قدیم حتی در ترسیم داستان‌های ایران باستان از فضاسازی بصری روزگار خود بهره می‌بردند و فور نقش‌مایه‌های چوبی در نگاره‌های شاهنامه بایسنغری نشان از رونق این هنرها در هرات دوره تیموری دارد. مهم‌ترین راه تشخیص نقش‌مایه‌های چوبی از نقش‌مایه‌هایی با جنسیت‌های دیگر، جایگاه و کاربری آنها در نگاره‌ها و همچنین رنگ آنها است. به طوری که مثلاً با دیدن یک ساز در نگاره، به راحتی جنس چوبی آن تشخیص داده خواهد شد و رنگ آن نیز به کمک خواهد آمد. این نقش‌مایه‌های چوبی به دو دسته، نقش‌مایه اجزای چوبی ساختمانی و غیر ساختمانی، تقسیم‌بندی شده است.

نقش‌مایه اجزای چوبی ساختمانی شامل درها، پنجره‌ها، نرده‌ها و بالکن است و تعدادی دیگر به صورت مجزا از نقش‌مایه اجزای ساختمان‌ها ترسیم شده‌اند که شامل تخت‌ها، چهارپایه، میز، چرخ ریسندگی، دستگاه بافندگی و آلات موسیقی (ریاب، چنگ، دایره‌زنگی، عود) است. بخش عمده این نمونه‌ها ذیل هنرهای کاربردی قابل دسته‌بندی بوده و بخشی از آن‌ها به دلیل دارا بودن تزئینات هنری، جزء هنرهای تزئینی نیز قابل دسته‌بندی هستند. این نمونه‌های چوبی می‌تواند با تکنیک‌های درودگری، خراطی، سازسازی، گره‌چینی و منبت قابل اجرا باشند.

پینوشت‌ها

۱. هنرهای کاربردی آن دسته هنرهایی می‌باشند که ضمن برخوردار بودن از ویژگی‌های هنری و زیبا شناختی، عملکردی خاص نیز داشته باشد (موسوی حاجی و نیک‌ب، ۱۳۹۶: ۱).
۲. هنر تزئینی به هنری اطلاق می‌شود که دارای ویژگی‌های ارزشمند هنری بوده و بیشتر کارکرد زیباسازی یا زینتی داشته باشد (هوشیار، ۱۳۹۰: ۷).
۳. وقتی قسمتی از درها به شکل مشبک بوده و جایی برای تعبیه شیشه یا کاغذ داشته باشند اصطلاحاً در پنجره نامیده می‌شوند (پیرنیا، ۱۳۸۱: ۱۹).
۴. انواع گره‌های اجرا شده قوانین خاص خود را دارند و با گره‌های بنایی (نقوش تزئینی معماری) متفاوت است، به همین منظور این گروه از گره‌ها را گره

درودگری نام‌گذاری کرده‌اند (زمرشیدی، ۱۳۶۵: ۳۵).

۵. چو کاووس بگرفت گاه پدر/ مر او را جهان بنده شد سر به سر/ یکی تخت زرین بلورینش پای/ نشسته بر او بر جهان کدخدای (فردوسی، ۱۳۵۰: ۹۸).

فهرست منابع

- امامی، نصر الله (۱۳۹۵)، فرهنگ و میراث فرهنگی/ نگاهی به هنرهای اسلامی دوره تیموری، مشکات، شماره ۵۳: ۱۴۵-۱۶۷.
- آژند، یعقوب (۱۳۸۷)، مکتب نگارگری هرات، تهران: فرهنگستان هنر.
- آژند، یعقوب (۱۳۹۹)، نگارگری ایران و پژوهشی در تاریخ نقاشی و نگارگری، تهران: سمت.
- پاکباز، رویین (۱۳۹۲)، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، تهران: زرین و سیمین.
- پوپ، آرتور. (۱۳۹۳)، سیر و صور نقاشی ایران، ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی.
- پوپ، آرتور؛ آکرومن، فلیس (۱۳۸۷)، سیری در هنر ایران از پیش از تاریخ تا امروز، ترجمه سیروس پرهام، جلد ۶، تهران: علمی و فرهنگی.
- پیرایش‌فر، امیر سهیل؛ جلیلی، محمد مهدی؛ موسوی، سید یحیی (۱۳۸۹)، کامپوزیت‌های پلیمری جایگزین چوب برای ساخت آلات موسیقی، هنرهای زیبا، هنرهای نمایشی و موسیقی، شماره ۴۱: ۵-۱۲.
- پیرنیا، کریم (۱۳۸۱)، مصالح ساختمانی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- توحیدی سعدالدین، الهام (۱۳۹۴)، مطالعه و طبقه‌بندی آرایه‌های چوبی دوره تیموری تا آغاز دوره صفوی در استان‌های اصفهان، تهران و قزوین، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اصفهان: دانشگاه هنر اصفهان.
- توران پور، محیا (۱۳۹۸)، بازخوانی هندسه و تناسب در معماری دوره تیموری با تأکید بر آثار قوام‌الدین شیرازی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، دانشکده شهرسازی.
- درویشی، محمدرضا (۱۳۸۴)، دایرةالمعارف سازهای ایران، جلد دوم، چاپ دوم، تهران: مؤسسه فرهنگی - هنری ماهور.
- درویشی، محمدرضا (۱۳۹۰)، دایرةالمعارف سازهای ایران، جلد اول، چاپ چهارم تهران: مؤسسه فرهنگی - هنری ماهور
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت‌نامه دهخدا، چاپ دوم، جلد دهم، از دوره جدید، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- دیماند، س، م (۱۳۶۵)، راهنمای صنایع اسلامی، ترجمه عبدالله فریار، تهران: علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- زکی محمد، حسین (۱۳۲۰)، صنایع ایران بعد از اسلام، ترجمه محمد علی خلیلی، تهران: اقبال.
- زمرشیدی، حسین (۱۳۶۵)، گره‌چینی در معماری اسلامی و هنرهای دستی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- زیگلر، رابرت (۱۳۹۴)، دایرةالمعارف مصور تاریخ موسیقی، ترجمه داریوش دل‌آرا، تهران: سایان.

- شراتو، امبرتو؛ گروبه، ارنست (۱۳۷۶)، *هنر ایلخانی و تیموری*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی.
- شیخی، علی رضا (۱۳۸۷)، بررسی سبک‌های مثبت کاری معاصر در مناطق شاخص ایران (اصفهان، گلپایگان، آباء، شیراز و سنندج)، *پایان‌نامه کارشناسی/ارشد (صنایع دستی)*، تهران: دانشگاه هنر.
- شیخی، علی‌رضا؛ تندی، احمد؛ سامانیان صمد (۱۳۹۶)، *سنجش تاریخی و تطبیقی ویژگی‌های فنی و نقش پردازی درهای چوبی موزه بزرگ خراسان، نگره*، شماره ۴۵: ۱۰۴-۱۱۵.
- غفوری، نسیم (۱۳۹۹)، *مطالعه نقوش و تزیینات اشیاء خزانه جواهرات بانک مرکزی ایران (نمونه موردی: تخت نادری)*، *پایان‌نامه کارشناسی/ارشد، پژوهش هنر*، تهران: دانشگاه پیام‌نور
- فروسی، ابوالقاسم (۱۳۵۰)، *شاهنامه فردوسی*، چاپ نفیس از روی نسخه خطی بایسنغری، تهران: جشن‌های دوهزار و پانصدساله.
- کنبای، شیلا (۱۳۷۸)، *نقاشی ایرانی*، ترجمه مهدی حسینی، تهران: دانشگاه هنر.
- کیانمهر، قباد (۱۳۸۳)، *ارزش‌های زیبایی‌شناسی مثبت سبک صفوی*، *رساله دکتری (پژوهش هنر)*، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- موسوی حاجی، سید رسول؛ نیک‌بر، مازیار (۱۳۹۶)، *هنرهای کاربردی دوره اسلامی*، تهران: سمت.
- ویلیبر، دونالد؛ گلمبک، لیزا (۱۳۷۴)، *معماری تیموری در ایران و توران*، ترجمه محمد یوسف کیانی، کرامت‌الله افسر، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- هوشیار، مهران (۱۳۹۰)، *هنرهای تزیینی با نگاه به آثار گنجینه کتابخانه و موزه ملی ملک*، تهران، پیکره.
- Pope, Arthur Upham. A survey of Persian art. Vol 12. 1938-390. Oxford university press. London.